

Rein Ruutsoo: „Soov Rahvarinnet diskrediteerida sai alguse kohe selle loomise järel, kuid võttis süstemaatilise ilme 1990. aastail, kui hakati n-ö tsiteerima jutte RR seotusest KGB-ga *à la* „levib arvamus“, „on väidetud“.“

Rahvarinne: valguses ja varjus

R e i n R u u t s o o
TLÜ professor

20 aastat tagasi loodi Rahvarinne. Tähtpäev läks mööda, nagu poleks seda olnudki. Rahvarinde tekkimine kujunes üheks Eesti ja Baltikumi ning ilmselt ka N Liidu ajaloo oluliseks murdepunktiks. Tema mõju vajab veel tõsist uurimist.

Rahvarinde vahetu sünn on üsna hästi dokumenteeritud ja piisavalt kaetud arvukate mälestustega heitmaks valgust ja mitte ainult varje sellele murrangulisele sündmusele. Kuna N Liidu lagunemine kui *protsess* ajaloolasi ei huvita, ei lülitu Rahvarinde teke mitte tolasesse kohati maailmaajaloolisse ja ka poliitilisse konteksti, vaid seda kirjeldatakse kui grupeeringute-, isikute- jne vahelist jõukatsumist, kusjuures professionaalsele ajaloo uurimisele iseloomulikku allikate poole pöördumist asendavad politiseeritud konspiratsiooniteooriad.

Üheparteisüsteemi kriis

Rahvarinde tüüpi ühenduste teke N Liidus peegeldas Nõukogude režiimi süstemset kriisi kasutada püüdnud ko-

danikuaktiivsuse tõusu. Poliitika kande- pinna laienemisele osutas juba 1987. aastal nn perestroikat toetavate klubide teke Venemaal. Eestis tutvustas seda laadi ideid Edgar Savisaar, kes jälgis Moskva poliitikas toimuvat. Savisaar eeldas, et perestroika vallandab eduka demokratiseerimislaine, prognoosides, et 1987. aasta veebruariks on Eestis toimunud väga olulised muutused: uued toetuseks on loodud klubid, mille eesmärk on akumuloida ideid, propageerida kiirenduskurssi ning aidata kaasa avalikkuse kontrollile ametkondade üle; aktiivselt kulgevad ettevalmistused üldrahvaliku referendumi läbiviimiseks Virumaa kaevanduste küsimuses ja 1987. aasta valimisteks kohalikesse nõukogudesse; valimiselsetel koosolekutel esitatakse konkureerivaid kandi-

daate, milleks ei tee takistusi kehtiv valimisseadus; on kuulutatud välja ja andnud esimesi tulemusi avalik konkurss ENSV rahvamajanduse pikaajalise strateegia koostamiseks (vt Savisaar 1987, 61, 64). Paraku erines Eesti NSV reaalsus veel 1988. aasta kevadelgi sellest soovprognoosist oluliselt.

Lääne kirjanduses nähakse vahel perestroika toetusliikumiste inspiratsiooni professor Boris Kurašvili 1987. aasta lõpus ilmunud kirjatöodes, eelkõige autoriteetses ajakirjas Nõukogude Riik ja Õigus avaldatud artiklis „Perestroika aspektid“ (Urban jt 1997, 112). Selle visiooni kohaselt pidi perestroika toetuseks loodama klubid, mis liituksid millegi rahvaliidumise sarnaseks, et seejärel areneda demokraatlikeks liitudeks (*sojuzõ*) toetamaks kommunistliku par-

tei juhtimisel sotsialismi uuendamist (Kurašvili 1987, 12).

1987. aasta sügiseks Eesti poliitiline areng pingestus. Savisaare juhitud teadlasrühma väljatöötatud IME-programm, mis sai tuntuks nn nelja mehe ettepanekuna, sattus tugeva surve alla. Tartus hakati otsima võimalusi, kuidas murendada Eestis kõigutamatu Vaino-Sauli rühmituse võimu. Professor Rem Blumi algatusel tekkis perestroika sõprade klubi nende koondamiseks, kes tahtsid suunata perestroika demokraatia radadele. Diskuteeriti aktuaalsetel teemadel (rahvusküsimus, IME-programm, keelesuhted Eestis, demokraatia ja tema saatus NSVL-is), istungeid juhtisid tavaliselt R. Blum ja V. Palm (Grigorjan 2004, 17).

Ka NLKP tippude seas eristusid üha selgemini demokraatide-liberaalide ja konservatiivide tiivad. Perestroikat toetava rahvaliikumise loomise pakilisust teadvustas tagurlaste kasvav surve, mille avalikustas Nina Andrejeva nime all nende manifest „Ma ei saa taganeda põhimõtetest” (13. veebruar 1988). Ilmselt sai oht, et NLKP jääb konservatiivsete jõudude mõju alla, kes summutavad saavutatu (Rosenfeld 2004). NLKP oli küll alustanud perestroikat (nagu sellega kiideldi), kuid selle jätmine vaid partei kätte näis tähendavat tagasiteed neostalinismi. Moskvas nn kuuekümnendate põlvkonna arendatud rahvarinde loomise idee all mõisteti „antistalinistlikku” (totalitarismivastast) liikumist, mis pidi lahendama demokratiseerimisülesandeid (Rosenfeld 1989).

Kohe Andrejeva manifesti järel, 1988. aasta märtsis korraldas ajakiri Ogonjok ümarlaua perestroikaga seotud poliitiliste reformide edendamiseks. Boris Kurašvili, kes oli filosoofiaprofessor Rem Blumi hea tuttav, tegi Euroopa riikide kogemusel ettepaneku luua perestroika toetuseks rahvaliikumine, kasutades ka sõna „rahvarinne”, mille toel saaks rahvas reaalse võimaluse mõjutada poliitilise elu kulgu (Grigorjan 2004; Ogonjok, 1988, nr 14). Mõtet kajastas ka ajaleht Sovetskaja Kultura (13.04.1988).

Võitlus teravneb

Savisaare mälestustest nähtub, et 1987. aasta lõpus oli selge: IME-ga edasiliikumiseks vajab Eesti poliitilise surve

mehhismi, mis sunniks taganema kohaliku impeeriumimeelse parteijuhtkonna (Savisaar 2004, 38–39). Rein Veidemann meenutab, et Rahvarinde loomise idee hakkas vormuma juba 1988. aasta varakevadel: „Edgar tuli minu juurde ja ütles, et sõidame korraks välja. Sõitsime siis tema autoga siia Tallinna Pirita-Kosele ja tal oli kaasas üks paberileht, kus oli kogu see organisatsioon, need mõtted, see kava kirjas. Seda paberit ära sööma me muidugi ei hakanud. /---/ Ta esitas, et see on liikumine, mis on mõeldud partei ülemvõimu murdmiseks ja rahva koondamiseks IME toetuseks ja sealt edasi alternatiivse rahvaliikumise kujundamiseks” (Veidemann 1996, 346).

Eesti haritlaskonna konsolideerumisest kõneles Loomeliitude Kultuurinõukogu loomine perestroika tuliste toetajate Alliku ja Komissarovi algatusel. 1. ja 2. aprillil toimunud loomeliitude pleenum sõnastas üsna selgelt kultuurikaitseprogrammi ning sellega astuti olulised sammud Rahvarinde loomise poole. Rahvas koondus esialgu IME ja loomeliitude pleenumi otsuste toetuseks (Savisaar 1988). Vaja oli visionääri, kes sõnastaks opositsiooniliikumise printsiibid selliselt, et esiteks poleks stalinistidel võimalust selle vastu sõdureid saata (selle tingimuse eiramise tagajärg oli Tbilisis 20 hukkunut ja sajad haavatud), ning teiseks, et rahvas näeks algatuses tõhusat opositsiooni, millele võib panustada.

Rahvarinde peamiste ideoloogide Edgar Savisaare ja Marju Lauristini järgi polnud neil otsest eeskujut kusagilt võtta: „Esimestel päevadel avaldus siiski Imre Pozsgay mõju, sest mitu tema arvamust sobis meie olukorraga ja need tõlgiti ungari keelest kärmelt eesti keelde. Pozsgay juhtis analoogilisi rahvaliikumisi Ungaris. Ilmunud oli Kurašvili artikkel, mis andis fooni ja ideoloogilise õigustuse.” Ent Lauristin distantseerub „Moskva käe” versioonist kategooriliselt: „Kurašvili artiklil polnud meile mingit mõju: küsimus oli õige sõna leidmises, nime panemises. Kurašvili artiklis oli leegaalse opositsiooni idee, teda huvitas poliitilise süsteemi muutmine ja ta kasutas rahvarinnet kui üldmõistet.” Savisaare sõnul ilmus üsna pea Kurašviliilt Rahvarinde-vastane kirjutis, sest „Eestimaa

Rahvarinne ei vastanud tema arusaamadele rahvarindest” (Vestlusing 1990, 4–5). Kurašvili konservatiivne arusaam rahvarinde loomusest süvenes koos idee rakendamisega – temast sai peagi impeeriumimeelsete ideoloogide – Žirinovskilaste, st interrindelaste liitlane (Rosenfeld 2004). Samas kandsid Rahvarinde kui NLKP-vastase rahvaliikumise ideed edasi Vene demokraadid, kes moodustasid 1988. aasta mais Moskvas Demokraatliku Bloki (Urban jt 1997, 114), mis tegutses kodanike õigustel põhineva parlamentaarse korra arendamise ning NLKP juhtiva rolli ja leninismi ametliku ideoloogiana lõpetamise suunas (Lane 1992, 117).

Selgelt ebaajalooline on siduda Eestimaa Rahvarinde tekkimist selle või teise konkreetse idee arendajaga Venemaal. Praeguselt distantsilt ajalugu vaadates üldistab Marju Lauristin, et Rahvarinde sünni kõige avaramas mõttes oli ette valmistatud juba eelnenud poliitiline protsess, haritlaskonna ja kogu rahva osalemise kasv, mis vajas vormistamist. Kujutlus, et Tallinn või üldse keegi kusagil „koordineeris”, esindab teatavat mitteproduktiivset mõtlemistüüpi. Rahvarinne „tekkis kuidagi siit ja sealt nagu kulutulena, sest see nimi oli ju mälus olemas. Ta oli väga erineva poliitilise sisuga see rahvarinde sõna. Aga meil ta tekkis lihtsalt nagu ühine nimi IME-liikumisele ja fosforiidisõjale, sellele nähtusele, kus eesti rahva hulgas tekkis hästi palju inimesi, kes äkki tulid koosolekutele, kirjutasid kirju raadiosse ja telesse ning tekkis rahva valmisolek midagi teha. Tartus tekkis Rahvarinde tuumik täiesti omaette, mitte nii, et Tallinn oleks midagi koordineerinud – ärge te seda arvake!” (Lauristin 1996, 590–591).

Rahvarinne ja EKP

EKP ja Rahvarinde kooseksistentsil, eriti kui viimasel tuli alles eluõigus saavutada (muidugi kui mitte väita, et EKP lõi Rahvarinde), polnud mingeid eeldusi. Midagi taolist polnud ette nähtud ega kunagi varem kogetud. EKP ei vajanud kedagi enda „kõrvale”. Ainus seni toimiv reegel, millega otsustati kõigi Nõukogude süsteemis kehtestuda püüdvate liikumiste/algatuste saatus, oli lojaalsus kehtivale režiimile (ERSP, 1988. aasta jaanuar, järgis sama tingimust).

Peasuuna ajaloojutustus keskendub Rahvarinde iseloomustamisel algatusdeklaratsioonis sõnastatud lausele, et Rahvarinne juhindub kõiges NLKP strateegilisest kursist. Partei ja Rahvarinde läheduse rõhutamisel minnakse isegi luuleliseks, väites, et Rahvarinne „lembis” Vaino EKP-d (Laar jt 1996a). Viidatud fraas, mis pandi kirja 14. aprilli ööl Rahvarinde loomise deklaratsioonis, on võtmetähendusega. Seda formuleeringut tasub meenutada – et õppida, kuidas lüüa vaenlast. Sõnastuse täpsus selgitab, miks Rahvarindel lubati ellu astuda ja miks selle toetajaskond ei piirdunud paarisajaga (nagu ERSP-l), vaid suutis kaasa haarata sadu tuhandeid. Marju Lauristini selgituse kohaselt oli kõik „ikkagi tol ajal veel *fifty-fifty*. Ja selle tõttu ma arvan, et niisugused sildid olid Savisaare tark taktikaline käik, sest see vallandas võimaluse inimestele, kes ei olnud poliitiliselt aktiivsed, kes olid kartlikud. Võimaldas neil tulla niiviisi välja, et nad ei pidanud värisema, mis nende lastest saab. /---/ See tunne, et kui sa pistad pea välja, siis mitte ainult sinu pea ei lenda, vaid eesti rahva pea lendab – see oli ikkagi väga sügavalt inimestes sees” (Lauristin 1996, 593).

Rahvarinde loomine oli ühemõtteliselt suunatud mitte ainult Karl Vaino ja Bruno Sauli võimu piiramisele, vaid ka (kui gi formaalselt perestroika toetuseks) Toome-Titma taoliste reformikommunistide võimult tõrjumiseks, mille õnnestumine neid tänini nõrdima paneb. „1988 loodi Rahvarinne, mis oli *perestroika* toetuseks, kuulutades, et ta toetab edumeelseid kommuniste ja on Gorbatšovi poolt. Edgar Savisaar ise küll sõnades neid asju nagu toetas, kuid samal ajal distantseerus ta võimul olevatest eestimeelsetest inimestest” (Toome 2007, 20). EKP „eestimeelsus” on väärt eraldi arutamist, kuid selle asemel, et konsolideeruda EKP-ga, nagu ootas Toome, sai Rahvarinde eesmärgiks mitte ainult võim, vaid ka Eesti demokratiseerimine – „kompartei eemaletõrjumine, ainupartei ülemvõimu murdmine” (Kiin 2000, 19).

Üks probleeme, milles Rahvarinde „salapära” otsitakse, on ettepaneku ootamatuse rõhutamine ja rahvarinnete justkui korraga esilekerkimine. Teadustöö elementaarne loogika tunneb juba ligi tuhat aastat soovitusi, et lihtsamad,

mõistuspäraseid seletusi tuleb eelistada spekulatiivsetele. Mõnevõrra on „Eesti katku” levikut juba kaardistatud (Muiznieks 1995; Trapans 1991). Rahvarinde idee väljakuulutamises oli oluline loominguiline element, ideed levitati aga juba üsna süstemaatiliselt (Gerndorf 1996). Rahvarindele alusepanijate ratsionaalsed seletused tegutsemise loogikale on kaalukad. Poliitika, st võim maailm on teatavasti karm, seal kehtib alati küsimus „kes keda?” – „lembimisele” pole kohta. Seda kinnitab Rahvarinde väljakuulutamise viis. Igasuguses sõjas on edu peamisi tingimusi üllatusmoment – vastase tabamine ootamatult, suutlikkus piirata vastutegutsemise võimet. IME-projekti vedajad mitte ei „lembinud” EKP-d, vaid olid Vaino-Sauli tandemiga tõelises poliitilises sõjas (Savisaare väljatõrjumine Plaanikomiteest, Madele antud avaldamiskeelud, Kallase kohalt kangutamine jne). Avalikustamispoliitika ärakasutamise suur võit oli tõelise avalikkuse teke, see oligi kujunevate poliitiliste jõudude peamine ressurss.

Idee saab avalikuks

13. aprillil tegi Edgar Savisaar ETV väga populaarses otsesaates „Mõtleme veel”, mis arendas teemat „Kuidas rakendada kodanikuinitsiatiivi”, arutluspauzi järel ettepaneku asutada omaalgatuslik organisatsioon Rahvarinne. Saatejuhtidele (Hagi Šein, Rein Järlik, Feliks Undusk) ja mitmele stuudios viibinule (Endel Lippmaa, Lembit Koik jt) tuli ettepanek ootamatult, nagu nad hiljem on tunnistanud. „Üsna pika ja sisuka saate lõpus anti veel sõna filosoofiakandidaat Edgar Savisaarele. Seal see „pomm” tuligi. Ta esitas ühtäkki idee: asutagem uuenduspoliitika toetuseks rahvarinne. Toonases ühiskondlikus olukorras oli selline ettepanek tõesti nagu plahvatus. Kui saade lõppes, oli tükk aega vaikust. Siis küsis Savisaar laua tagant püsti tõusnud seltskonnalt: „Noh, kas teeme ära? Kui nõustute, paneme kohe ka deklaratsiooni kirja. /---/ Savisaarele toodi kirjutusmasin ja sealsamas telemajas sai kirja pärast keskööd rahvarinde loomise deklaratsioon. Eesotsas Edgar Savisaare, saatejuhi Rein Järliku, Hagi Šeini ja Feliks Unduskiga kirjutasid deklaratsioonile alla saates kaasa teinud inimestest veel Heinz Valk, Lembit Koik, Vello

Saatpalu, Jaak Tamm, Mare Keiman, Ott Kool, M. Marastu, U. Oja, Viktor Palm, M. Tammik, M. Viljarand ja saate toimetaja Renita Timak. Eestimaa Rahvarinde algatusrühm oli moodustatud. 14. aprilli keskpäevaks viis Edgar Savisaar allkirjastatud deklaratsiooni nii EKP KK-sse kui Ülemnõukogu Presiidiumisse. Samal päeval pandi alus algatusrühmale ka Tartus” (Koik 2004, 11).

Kaasamõtlejaks, kes pidi ideed toetama, valis Savisaar kõige emotsionaalsema, kergesti vaimustuva ja vaieldamatult n-ö täiega juba vabadusvõitluse poolel seisnud Heinz Valgu.

Saate külalitest tutvustas Savisaar ideega vahetult enne oma pöördumist üksnes teda ja palus Valku, keda ta varem ei tundnud, ideed tõhusalt toetada. Järsku tuli „minu juurde Savisaar. Ma nägin teda elus esimest korda. Ta tutvustas ennast, et Savisaar, ja kohe: kuulge, Valk, mis te sellest arvate, kui teises pooles teeks ära Rahvarinde? Mina kuulsin niisugust sõna üldse esimest korda. Aga kuna nimi oli kõlaliselt selline, mis eeldas ikkagi võitlust – rinne ja rahvas seal juures... Mõtlesin, et seda just praegu Eestis vaja ongi – midagi niisugust, mis pleenumil öeldu järel rahva tõelisele tegutsemisele viiks. /---/ Ja nii kui saate teine pool algas, pani Savisaar oma soolo käima, et rahva algatus on kompartei poolt pärsitud ja selle asemel, et *perestroikaga* kaasa minna, töötatakse ilmselgelt sellele vastu, ja sellises olukorras ei jää muud üle kui luua Rahvarinne, et rahvas saaks oma tahet rakendada. Siis ta pöörduski kohe minu poole: Valk, mis teie arvate, kas loovharitlased toetavad sellist mõtet? Ja minul ei jäänudki muud üle kui Savisaare ettepanekut toetada ja lisada omalt poolt mõned krõbedad repliigid Karl Vaino aadressil” (Valk 1996, 327–329).

Mitme tollase stuudiokülalise arvates oli Savisaare valiku peatumine Valgul ja temale sõna andmine läbi mõeldud. Probleem oli selles, et ka saate osalised võinuksid, kui neile oleks pikemalt aega antud, lüüa kõhkleva või viia jutu teisele teemale. Heinziga „oli kokkulepe, et oma jutu lõpetamise järel ei saa lasta kellelgi kolmandal sekkuda, kes võib jutu teemat muuta. Rahvarinde loomise idee võinuks nii jääda episoodiks” (Vestlusing 1990, 5). Tõsiasi jaks jääbki, et

mõned, kes hiljem on Rahvarinde suhtes ka kabjahoope jaganud, tegid kiiresti minekut. (Just „kiire mineku tegemine” ongi hiljem vist nõudnud „kriitilist” selektust.) Nagu mäletab Valk, „ei julgenud mõned stuudios olijad sõna „rahvarinne” suhu võtta”. Ka on meenutatud, et vahetult pärast saadet vahetati omavahel fraase „mustadest autodest”, mis võiksid juba maja ees oodata. Sedalaadi hirmud saatsid muuseas ka loomeliitide pleenumist osavõtnuid. Osalised ja ka vaatajaid said aru, mis tegelikult oli toimunud – sisuliselt tehti stuudios ettepanek avaliku poliitilise organisatsiooni, legaalse opositsiooni loomiseks.

Poliitilise ärapanemise võtmes

Kuid möödanikku võib näha ka eelkõige poliitilise ärapanemise, mitte ajaloolise protsessi võtmes. „Et Edgar Savisaar ütles selle välja telesaates „Mõtlemine veel”, tundus naeruväärne – organiseeritus paistis läbi, sest Tartus olid kohe tulemas muinsuskaitsepäevad” (Valton 2007). Seos, nagu oleks ettepanek suunatud muinsuskaitse seltsi vastu, on otsitud – päev enne muinsuskaitse päevi veel väga abstraktse idee väljaütlemine ei saanud võimsalt tegutseva seltsiga kuidagi konkureerida ega avaldada tema edule mingit negatiivset mõju. Nii tegutsedes poleks Rahvarindele olnud loot ka rahva toetust. Salasepitsusliku vaatenurga juurdekirjutamine ettepanekule on näide ajaloo tagantjärele kirjutamisest. Muinsuskaitse liikumisest sai eelkõige väikelinnades ja külades üks Rahvarinde tekkimist toetanud tugistruktuure. Paljudes kohtades langesid nende liikmeskonnad kokku (Ruutsoo 2002). Rahvarinde asutamiskongressil moodustasid muinsuskaitseledele delegaate 17%.

Sedalaadi teooriad nagu Valtoni oma võiks jätta tähelepanuta, kui neid poleks juba pikemat aega populariseeritud. Lisaks Valtonile nägevat Rahvarinde teket liikumiste konkurentsi võtmes ka Jaak Allik, kes on esitanud seda kui soovi mitte kaotada poliitilist initsiatiivi loomeliitidele (Laar jt 1996a, 291). Viimase tegevust kontrollis tollal aga EKP KK.

Ettepaneku konspiratsiooniteooria vaimus tõlgendajatele tekib lisaraskusi Lauristini mulje, et Savisaar suuresti

improviseeris. Et Savisaar selle idee „saates „Mõtlemine veel” välja käib – see, ma arvan, oli talle endale ka üllatus” (Lauristin 1996, 591). Kuid samas rõhutab Lauristin, et Savisaare sissejuhatuse „On vist aeg nüüd Rahvarinne ära teha” viitab sellele, et idee oli ikkagi „küpseunud”. Kuid ilmselt ei pidanud ta teistega laiemalt nõu. Miks? Täiendava selgituse lisab akadeemik Viktor Palmi meenus: saate osalised olid valmis, et nad arreteeritakse pärast saadet. Stalini aegu kogenud akadeemik võttis väga tõsiselt Indrek Toome sama aasta algul Tartu Ülikoolis ja ka Teaduste Akadeemia Presiidiumis talle antud kinnitust, et võimu säilitamiseks on Vaino valmis „kõigeks” (Palm, 2004, 73). Väga tõenäoline oluks KGB „profülaktiline” sekumine juba enne. Jõhkralt talitamine nendega, kes idee paarisaja tuhande vaataja ees avalikult välja käinud ja sellega juba kindlustanud endale avalikkuse toe, oluks riskantsem. Kuid on üsna kindel, et plaanide teatavaks saamisel saate eel poleks saateosalised stuudiosse vähemalt sel õhtul jõudnud.

Juba fakti ette seatud EKP-I ei tohtinud aga lasta initsiatiivi haarata, niigi kuulasid Keskkomitee töötajad kõik saatejuhitud järgmisel hommikul üle. Akadeemik Palm otsis kohe hommikul tagasisidet ja tuge Toomelt: „Võtsin kaasa ühe üleskutse allkirjastatud eksemplari ja helistasin talle varahommikul palvega kohtuda väljaspool Keskkomitee hoonet. Toome nõustus ja me saime kokku tänaval, suurejoonelise hoone vastas, mis rahvasuus kandis nime Karla katedraal (hoone ametlik nimetus oli Partei Poliitharidusmaja). Jalutasime piki alleed, ma andsin I. Toomele pöördumise teksti, rõhutades samas, et tal on õigus teha nägu, nagu poleks ta seda dokumenti kunagi näinud. Seda võimalust ta ei kasutanud, seepärast sõandasin pöörduda tema poole palvega üritada meie algatust legaliseerida Arnold Rüütli kaudu. Viimast ma tollal peaaegu ei tundnud, ent eeldasin, et ta võiks suhtuda sellisesse ettepanekusse arusaamisega. Ega teda ilmaaegu Keskkomitee sekretariaadi koosseisust välja lülitatud ja viidud Eesti Ülemnõukogu Presiidiumi esimehe pigem dekoratiivsele ametikohale. Selle austava errusaatmise otsuse vastuvõtmise ajal oli raske ette näha,

kui kaalukaks nimetatud ametipost mõne aja pärast osutub. I. Toome oli nõus ja lubas pöörduda A. Rüütli poole” (Palm 2004, 72). Et Toome seda lubadust ei täitnud, jäi Palmile hinge peale. Miks mees, kes on väitnud, et „Minu jaoks oli väga tähtis ka esimese rahvaliidumise – Rahvarinde sünd” (Toome 1990, 132) konkreetset sellele kaasa ei tahtnud aidata – kas ta ei usaldanud Rüütli või kartis Vainot?

Võitlus Rahvarinde tunnustamise eest

14. aprilli keskpäevaks viis Savisaar allkirjastatud deklaratsiooni nii EKP KK-sse kui ka Ülemnõukogusse (Koik 2004, 11). Edgar Savisaare üsna vahetud mälestused on konkreetsemad: „Paar päeva hiljem kutsuti mind Keskkomiteesse, Tšerevaško jutule. Kutse tuli ootamatult, teel „Valgesse majja” (EKP KK hoone) saatsid mind Lembit Koik ja Eenok Kornel, kes püüdsid mulle pähe taguda paragrahve, mis näitasid, et selles pole midagi seadusevastast, ja rääkisid veel korra Ida-Euroopa rahvarinnete kogemusi. Jutt Tšerevaškoga kujunes väheütlevaks, lihtsalt vastastikku kompimiseks. Muidugi esitati küsimusi, miks Rahvarinne ei allu kellelegi, miks pole ette nähtud kõrgemal seisvat organit, miks ei saa RR juht olla kõrgemas partei- või nõukogude aparaadis jne. Vaidlesime veidi selle üle” (Vestlusing 1990, 5).

Kuus päeva hiljem, 21. aprillil täpsustati Rahvarinde organisatsioonilisi aluseid ÜN Presiidiumile, kus vägesid juhitis Maia Leosk. Seal soovitati panna idee arutelule – alustada diskussioone Rahvarinde loomise üle. Ka EKP valis venitamistaktika. Marju Lauristin nägi naeruväärsena tunduva ettepaneku „panna idee arutusele” mõtte kohe läbi: „Ütlesin, et suur hulk rühmi on juba loodud, liikumisse on lülitunud juba mitu tuhat inimest, mingit diskussiooni pole küll enam mõtet alustada. Keskkomitee otsus tuli surveolukorras, et ära hoida mairongkäigu muutumine protestirongkäiguks” (Vestlusing 1990, 7).

Nädala pärast kutsuti RR idee algatajad Savisaar, Lauristin, Undusk, Šein ja Koik EKP KK-sse selgitama oma ideid üsna esinduslikule komisjonile, mille moodustasid Nõukogude aparaadi tipule lähedal seisvad inimesed – Indrek

Toome, Maia Leosk, Ain Soidla, Silvi-Aire Villo ja Eduard Tšerevaško. Arutelu lõppes Rahvarinde kui rahva ulatusliku toetuse leidnud idee heakskiiduga (Koik 2004, 11). Kindlasti ei teinud otsust „ära-kuulav” komisjon. Toome on meenutanud, et RR algatajad kutsusid teda raadiosse loominguiliste liitude tundi – „vajasid enda legaliseerimiseks aktsepti. Neil oli ehk ka hirm, sest sündis midagi niisugust, mida ei olnud kooskõlastatud. /---/ Ma ütlesin seal omal riisikol, et see on minu meelest huvitav idee, mida tuleb toetada. Pärast Karl Vaino noomis mind, et kuidas ma võisin sellise asja heakskiitmise enda peale võtta, ilma et büroo oleks seda arutanud” (Toome 1996, 535).

Rahvarinde kui sündinud fakti kohta avati 26. aprillil EKP KK büroo otsuse alusel (kiitis selle heaks) toimik – rutiinne parteilise järelevalve toimik. Rahvarinde tekkimise arenguloogikat, nõukogude võimu bürokraatlikke tavasid ja ajaloo teaduse aluseeldusi eirates on selle otsuse sündi ja toimikut püüdnud mitu ajakirjanikku (Kümmel, Suurkask, Tarand) ja koduloolast rakendada visiooni teenistusse, nagu oleks Rahvarinde loonud EKP ja sellega olnud seotud sm Kortelainen. „Eesti Riigiarhiivis olev säilik – f 1, n 4, s 7082 aga kinnitab, et EKP KK büroo istungil 26. aprillil 1988 võeti vastu otsus moodustada EKP KK büroo juurde komisjon vabariigis perestroikat toetava RAHVARINDE loomiseks. Istungit juhatas EKP KK I sekretär K. Vaino ning sellel osales ka ENSV Riikliku Julgeoleku Komitee esimees K. Kortelainen” (Kallas 2005).

Mis EKP KK bürool toimus, kuidas Rahvarinnet „asutati”, kirjeldab Indrek Toome: „EKP Büroo arutas mitu korda, kuidas sellesse suhtuda. Leiti ja analüüsiti üht kui teist materjali – näiteks Kurašvili oma. Aga Rahvarinde sünni aktsept tuli büroo tasandil suhteliselt valutult” (Toome 1996, 536). Kodanikalgatus oli siis tundmatu mõiste samuti kui kodanikuühendus. Mingit teist võimalust, kirjutada ükskõik millise poliitilise organisatsiooni „loomine” büroo nimele, 1988. a kevadel polnud; vaid NLKP KK-I oli volitus luua poliitilisi organisatsioone. Seaduse puudumisel, mis käsitleks kodanikalgatusi, saadi Rahvarinne registreerida alles 1989.

aasta kevadel! 1988. aasta 26. aprillil avati sisuliselt aga „jälitustoimik”.

EKP büroo otsus sündis äärmises hädas. Ilmselt kaaluti Rahvarinde neutraliseerimise mitut varuvarianti – „tuli info, et tahetakse kogu asi üle võtta ja luua ametlik orgkomitee, kuhu kuuluksid parteitegelased, mõni sotsialistliku töö kangeline, paar kultuuritegelast jne” (Vestlusring 1990, 5). (Samalaadseid teateid partei juhitud „rahvarinde” loomiseks oli hiljem Lätist.) Marju Lauristin seletab EKP taandumist tööga, et „aeg jõudis nii kaugemale, et lähenesid maipühad ja oli selge, et mairongkäiku tulakse Rahvarinnet toetavate loosungitega ja et see võib muutuda isegi Keskkomitee vastaseks rongkäiguks” (Vestlusring 1990, 6–7). EKP seisis silmitsi reaalsusega, kus oleks pidanud ära korjama või lubama sadu, kui mitte tuhandeid Vainot kui perestroika vastast kritiseerivaid loosungeid (Koik 2004, 11). Lubav otsus enne vahetult maipühade eelõhtul toimunud loominguiliste liitude raadiotundi (äärmiselt populaarne ja kriitiline raadiosaade), kuhu ka Toome kaasati (arvan, et see polnud juhused), pidi pingeid vähendama. „Aprillil viimastel päevadel pidasime RR initsiaatoritega partei keskkomitees nõu, kuidas ja kas see liikumine ka n-ö ametlikult välja kuulutada. 29. aprillil, see oli reedene päev, me arutasime järjekordselt minu kabinetis Marju Lauristiniga ja Lembit Koi-giga neid asju. Siis tõusime püsti, tulime otse Raadiomajja, läksime loominguiliste liitude saate ajal stuudiosse ja ütlesime – tunnistame Rahvarinde sündi” (Toome 1990, 132). Maharahustamise eesmärgi täitis ka „järgmise päeva õhtul televisiooni erisaade, kus Rahvarinde loomise mõtet arendati juba liikumise eesmärkide ja võimaliku ülesehituse seadmiseni” (Koik 2004, 11). Traditsiooniliselt võimutruu mairongkäigu EKP KK kriitilist tooni õnnestuski vähendada. Samas kujunes seni repressiivsena kasutatud mairongkäik Rahvarinde idee toetamise ja lõpliku läbimurde manifestatsiooniks.

Laar: KGB lõi Rahvarinde!

Soov iga hinna eest Rahvarinnet KGB seosega diskrediteerida sai alguse kohe selle loomise järel, kuid võttis süsteemaatilise ilme 1990. aastail, mil hakati

tsiteerima n-ö enda jutte: „levib arvamus”, „on väidetud”. KGB ja Rahvarinde seos on Eesti Kongressi peamiste ideoloogide Sirje Endre, Mart Laari jt raamatu „Teine Eesti” kogutud intervjuudes esiplaanil – see esitatakse suunava küsimusena a /a „KGB lõi ju Rahvarinde, eks?” pea igal võimalikul ja võimatul juhul. Keskne autor Mart Laar teeb mitu katset n-ö kivist vett välja pigistada: „Versiooni, nagu oleks Rahvarinne loodud ülalt- või väljastpoolt, seostab Indrek Toome Moskva juuraprofessori Boris Kurašvili poolt koostatud rahvademokraatia väljatöötamise mudeliga, mille algatajaks omakorda olevat olnud NLKP ja selle nõuandja KGB” (Laar jt 1996a, 293). Siinkohal Laar otseselt valetab, pannes Toomele sõnu suhu, vrd Toome: „Kui tal (Rahvarindel – R. R.) ka olid kellegi teise ideed taga – kui Kurašvili Moskvast selle välja käis –, siis meie vabariigis sai ta tõeliseks rahvaliikumiseks. Ma olen veendunud, et selle taga vähemalt meie vabariigis ei olnud EKP Keskkomiteed ega KGB-d” (Laar jt 1996a, 535).

Sama vähe on Laaril õnne katsega raamatu „Eeslava” eessõnas Lippmaa sõnu väänata: „Nii arvab Endel Lippmaa, et rahvarinnete peaaegu üheaegne teke üle kogu Nõukogude Liidu oli inspireeritud KGB poolt” (Laar jt 1996b, 12). Vaatamata intervjuueerijate pingutustele, jääb Lippmaa väga üldsõnaliselt: suhtusin sellesse [Rahvarindesse] „alati mõningase ettevaatusega. Mind tegi ettevaatlikuks see, et kõik rahvarinded loodi üle NSV Liidu praktiliselt üheaegselt. See tundus mulle kuidagi küsitavustäratava asjana” (Lippmaa 1996, 190). Lippmaa paraku hämab, nagu hämab ka Rahvarinde liikmelisusega, mida ajaloolane oleks pidanud märkama. Paariaastaste vahedega ja väga erinevate ühenduste loomine „rahvarinde” sildi all pole „üheaegne”. Tõsiasi on, et Lippmaa oli üks vähestest, kes lahkus kiirustades 13. aprilli õhtul stuudiost, kirjutamata alla üleskutsele moodustada rahvarinne, ja see vajab ju põhjendamist. Samas esines ta 2. oktoobril 1988 selle „kahtlase” organisatsiooni asutamiskongressil pikema sõnavõtuga.

Veelgi vähem on intervjuueerinutel õnne Siim Kallaselt Rahvarinde ja KGB

seosele kinnituse saamisel: „See on absurdne. See on ülekonstrueeritud. Mis siis resultaata oleks – NSV Liidu kokkukukkumine?” Kallas ei nõustu ka KGB insinueerimise pehmema versiooniga, et Rahvarinne kasvas „üle pea”: „Ei tea, ei usu. Kui salaluure või salapolitsei oma operatsioone planeerib, siis ta ei planeeri nii, et paneb asja käima ega tea, kuhu see kõik välja viib. Salateenistused tavaliselt ei pane pomme plahvatama, seda teevad terroristid. Arvan, et tegutsetakse teistsuguste meetoditega. Et liikumistel hoiti silma peal ja võimalik, et üritati kuidagimoodi mõjutada, see on päris kindel. Aga et oleks nende tekkimist initsieerinud – see on müstifitseeritud käsitlus” (Kallas 1996, 144). Seega lõpevad viited, et „liiguvad jutud” Rahvarinde KGB taustast – s.o Laari ennast tsiteerivad jutud – faktide puudusel, aga tahtmise püsimisel paratamatult halvimaga, mis ajaloolasega juhtuda võib – allikate võltsimisega.

Miks Rahvarindel lasti sündida?

Et EKP otsustas lubada Rahvarindel kokku tulla, otsustas mitu väga erinevat, aga omavahel kombineeruvat kaalutlust.

1. Rahvarinde loomise deklaratsioon väitis, et rahvaliikumine luuakse „perestroika toetuseks”. EKP-l polnud võimalust neid deklaratsioone olematuks teha või käigult mitteustavaks kuulutada.

2. Rahvarinde ideed ei arendatud mitte ainult Eestis, vaid ka Gorbatšovile lähedastes ringkondades, kuhu prof Kurašvili vaieldamatult kuulus (seda fakti vaeti ka EKP bürool).

3. EKP juhtkonnas olnud liberaalsemalt meelestatud inimesed, nagu Indrek Toome, Gustav Tõnspoe jt, vajasid liitlasi Gorbatšovi moodi perestroika toeks Vaino-taoliste stalinistide vastu. Kuid nagu Toome on hiljem tunnistanud, ei suutnud nad luba andes tollal ette kujutada, kui võimsaks liikumiseks kujuneb Rahvarinne – et temast saab EKP hauakaevaja (Toome 1996, 536).

4. Otsustav oli, et Rahvarinde idee leidis juba paari nädalaga tuhandeid või koguni kümneid tuhandeid toetajaid, keda oluaks äärmiselt raske peatada. 1. mai demonstratsioonid, mis võinuksid võtta väga terava ilme, muutudes EKP

KK vastaseks, olid ukse ees ja fosforiidikevade kogemus juba saadud.

Kirjandus

- Gerndorf, K.** (1996) Intervjuu. *Eeslava. Eesti iseseisvuse taassünd 1986–1991: intervjuud, dokumendid, kõned, artiklid*. Tallinn: SE & JS, 83–98.
- Grigorjan, R.** (2004) *Laulva Revolutsiooni tundmatud leheküljed. Iseseisvuse anatoomia*. Tartu–Sankt-Peterburg: Kripta, 11–34.
- Kallas, S.** (1996) Intervjuu. *Eeslava. Eesti iseseisvuse taassünd 1986–1991*. Tallinn: SE & JS, 139–146.
- Kallas, T.** (2005) Kaheksakümnendad mõnedes arhiividokumentides. *Kultuur ja Elu*, 1–2.
- Kiin, S.** (2000) Eesti kongress. *Nii nagu see oli*. Toim Pärnaste, E. [Siis ja praegu]. Tallinn: Eesti Vabariigi Riigikantselei, 17–145.
- Koik, L.** (2004) *Balti kett*. Tallinn: Entsüklopeediakirjastus.
- Kurašvili B.** (1987) Aspektõ perestroiki. *Sovetskoje Gosudarstvo i Pravo*, 12, 3–12.
- Laar, M., Ott, U. ja Endre, S.** (1996) *Teine Eesti. Eesti iseseisvuse taassünd 1986–1992*. Tallinn: SE & JS.
- Laar, M., Ott, U. ja Endre, S.** (1996) Eessõna. *Eeslava. Eesti iseseisvuse taassünd 1986–1991*. Tallinn: SE & JS, 1996, 11–16.
- Lane, D.** (1992) *Soviet Society Under Perestroika*. Completely revised Edition. London and New-York: Routledge.
- Lauristin, M.** (1996) Intervjuu. *Teine Eesti. Eesti iseseisvuse taassünd 1986–1992*. Toim Laar, M., Ott, U., Endre, S. Tallinn: SE & JS, 585–607.
- Lippmaa, E.** (1996) Intervjuu. *Eeslava. Eesti iseseisvuse taassünd 1986–1991*. Tallinn: SE & JS, 1996, 169–182.
- Muiznieks, N.** (1995) *The influence of the Baltic popular movements on the process of Soviet disintegration*, Europe-Asia Studies, vol 47, 3–26.
- Palm, V.** (2004) Mälestusi. *Iseseisvuse anatoomia*. Tartu–Sankt-Peterburg: Kripta, 116–148.
- Rosenfeld, I.** (1989) Rahvarinne. Müüdid ja tegelikkus. *Obštšestvennõje Nauki*, 3.
- Rosenfeld, I.** (2004) Rahvusküsimus Eesti vasakdemokraatlikus publitsistikas 1980ndate aastate lõpul – 1990ndate algul. *Iseseisvuse anatoomia*. Tartu–Sankt-Peterburg: Kripta, 2004, 116–148.
- Ruutsoo, R.** (2002) *Civil Society and Nation Building in Estonia and the Baltic States. Impact of Traditions on Mobilization and Transition 1986–2000*.

Historical and Sociological Study, Rovaniemi: Lapin Yliopisto, Acta Universitatis Lapponiensis 49.

Savisaar, E. (1987) Võitlus mõtteviisi pärast. *Vikerkaar* 2, 49–64.

Savisaar, E. (1988) Ettekanne. Rahvakongress. *Eestimaa Rahvarinde Kongress 1.–2. X 1988*. Materjalide kogumik. Tallinn: Perioodika, 17–26.

Savisaar, E. (2004) *Peaminister. Eesti lähiajalugu 1990–1992*. Kleio: Tartu.

Toome, I. (1996) Intervjuu. *Teine Eesti. Eesti iseseisvuse taassünd 1986–1992*. Toim Laar, M., Ott, U., Endre, S. Tallinn: SE & JS, 523–548.

Toome, I. (1990) Intervjuu Ene Hionile. 3. märts 1990. *Kes on kes Eesti poliitikas*. Toim Ene Hion. Tallinn: Olion, 131–138.

Toome, I. (2007) Intervjuu. *Peaministrid. Eesti Vabariigi poliitiline lähiajalugu*. Tallinn: Akadeemia Nord, 13–30.

Trapans, J. A. (1991) *Toward Independence. The Baltic Popular Movements*. Boulder, San Francisco & Oxford: Westview Press.

Urban, E. M., Igrunov, V. ja Mitrokhin S. (1997) *The Rebirth of Politics in Russia*. Cambridge, New York and Melbourne: Cambridge University Press.

Valk, H. (1996) Intervjuu. *Eeslava. Eesti iseseisvuse taassünd 1986–1991*. Tallinn: SE & JS, 1996, 321–342.

Valton, A. (2007) Ajalugu tehakse tagantjärele. *Haridus* 3–4, 40–43.

Veidemann, R. (1996) Intervjuu. *Eeslava. Eesti iseseisvuse taassünd 1986–1991*. Tallinn: SE & JS, 343–350.

Vestlusring: tagasivaateid lähiminevikule (1990) *Vabaduse ja demokraatia teel. Kaks aastat Eestimaa Rahvarinnet*. Toim Arjakas, K. Tallinn.